
VJERSKI POGLAVARI U SR CRNOJ GORI

Dragutin Papović

This paper deals with the relationship between the authorities and religious communities, and the most prominent representatives of the Montenegrin government and religious leaders during the period 1965-1990. This paper aims to show the nature of this relationship, principally the character of communication between the government and religious communities. In this period religious communities mostly focused their work on purely religious activities. They did not deal with politics, nor did they misuse religious feelings of the citizens. They promoted interreligious cooperation and had a positive social role. The greatest role in this respect was played by the religious leaders who maintained good relations with the authorities.

Aktuelni vjerski velikodostojnici socijalistički period crnogorske istorije često opisuju kao vrijeme velikog progona vjerskih zajednica i religije. Ako bi se prihvatili njihovi stavovi, zaključak bi bio da su u tome periodu crkva, vjerske zajednice, sveštenici, vjerski službenici, monaštvo i vjernici svakodnevno maltretirani i hapšeni, da su životalili u ilegali i da su njihovi odnosi sa državom i socijalističkim vlastima bili neprijateljski. Ovakve krajnje negativne ocjene o socijalizmu i položaju vjerskih zajednica i religije u tome sistemu daleko su od istine,

što potvrđuju činjenice i primjeri koji se o odnosu države i vjerskih zajednica iznose u ovom radu, a koji potiču iz arhivskih izvora.

Pravni položaj vjerskih zajednica je bio uređen posebnim zakonom, tako da su one bile unutar, a ne van socijalističkog sistema. Ustavom i zakonima sloboda vjeroispovijesti je garantovana kao lično pravo svakog građanina. Savezni i republički ustavi i zakoni su omogućili slobodu rada i djelovanja vjerskih zajednica, a građani su imali slobodu da, ako to žele, budu vjernici, da obavljaju vjerske obrede i da zbog toga ne trpe posljedice, ali i da zbog toga nemaju ni privilegije. Svaki građanin-vjernik, uključujući i sveštenike, mogao je biti i mnogi su bili članovi najmasovnije političke organizacije Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN). Logično je da građani-vjernici i sveštenici nijesu bili članovi Saveza komunista, ali su kao članovi SSRN bili dio društvene zajednice, ostvarivali sva građanska prava i bili primjerni i prihvaćeni građani socijalističkog društva. Pri tome, vjerom se nije mnogo javno hvalilo ni paradiralo, već je ona na pristojan i primjeren način bila dio intime građanina-vjernika i njegove porodice.

Neusmnjivo je da je u socijalističkom sistemu favorizovan marksizam, odnosno ateistički pogled na svijet. Svako jačanje religije vlast je tumačila i kao izazov za svoj položaj. Zato je religija bila na margini javnog života. No, tu se socijalistička praksa poklopila sa vjerskom teorijom, jer su sve religije i po njihovim unutrašnjim pravilima samozatajne, asketske i mistične. Potom, socijalistička vlast je kontrolisala svaku javnu vjersku manifestaciju, jer je religiju smatrala konkurentnom komunističkoj ideologiji. Istina je i da je socijalistička vlast nacionalizovala veliki dio imovine vjerskog karaktera i da je tako vjerske zajednice lišila znatnog dijela prihoda, zbog čega su one otežano funkcionisale.

No, važno je navesti da nijesu vjerske zajednice bile jedine kojima su nacionalizovani prije svega značajni zemljišni posjedi, već da je nacionalizacija sprovedena prema svima koji su imali zemljišne posjede iznad zakonom određenog maksimuma. Zbog materijalne oskudice vjerskih zajednica i zbog nepopularnosti religije malo ko se odlučivao za sveštenečki poziv.

Socijalistička vlast i Savez komunista Crne Gore su se oštro borili protiv svakog pokušaja da se vjerske zajednice i vjera zloupotrijebe u političke svrhe, a naročito za izazivanje međuvjerske i međunacionalne mržnje. Sveštenici koji su se time bavili bili su krivično gonjeni i kažnjavani, kao i svaki drugi pojedinac koji se na taj način bavio politikom. Vjerske zajednice nijesu mogle da djeluju kao parapolitičke ni paranacionalne organizacije. Takvi pokušaji su dosljedno suzbijani i kažnjavani. To je bilo opravdano s obzirom na činjenicu da se vjerske zajednice ni prema svojim autonomnim propisima nijesu smjele baviti pitanjima svjetovne vlasti, političkih i nacionalnih organizacija. S obzirom na viševjerski i višenacionalni karakter Crne Gore, kao i na traumatično iskustvo iz Drugog svjetskog rata kada su djelovi najuticajnijih vjerskih zajednica i brojni sveštenici direktno učestvovali u borbi na strani okupatora i fašističko-nacističkih kvislinga, ovakva ograničenja u socijalizmu su bila neophodna kako se ne bi ponovili međuvjerski i međunacionalni sukobi i kako se vjerske zajednice i religija ne bi opet zloupotrijebile. Socijalistička vlast je ovakvom politikom dala priliku vjerskim zajednicama da se oslobode lošeg nasljeđa prošlosti i da, baveći se isključivo vjerom i širenjem međuvjerske sloge i saradnje, poboljšaju svoj položaj, da učestvuju u razvoju socijalističke Jugoslavije i, naročito, u promociji bratstva i jedinstva.

Uz očekivana i očigledna ograničenja socijalističkog sistema može se reći da su vjerske zajednice u socijalizmu bile slobodne

da se bave isključivo vjerskim poslovima, i da svoja prava i slobode nijesu smjele zloupotrebljavati u političke svrhe. Od početka 60-ih godina, odnosno od kada je proglašena Socijalistička Republika Crna Gora, vjerske zajednice i njihovi poglavari su ovo gotovo dosljedno poštovali. U svakoj vjerskoj zajednici je bilo pojedinačnih, a rijetko organizovanih, nastojanja da se prije svega kroz javne vjerske proslave istakne i nacionalni karakter vjerske zajednice i vjernika, ali to nije promijenilo suštinu odnosa. Vjerski poglavari su nastojali da na bazi ustavnih i zakonskih prava, sloboda, odgovornosti i ograničenja, izgrađuju dobre odnose sa državom, vlastima i drugim vjerskim zajednicama. Tako su istovremeno realizovali vjerske interese i izvršavali svoju dužnost prema socijalističkom sistemu. Posebno su isticali važnost međuvjerske saradnje, tolerancije i njegovanja tradicionalno dobrih međuvjerskih odnosa u Crnoj Gori. Time su doprinosili jačanju bratstva i jedinstva i promovisali su međuvjersku i međunacionalnu saradnju. Vjerski poglavari su u tome periodu izgradili odgovarajući model saradnje sa socijalističkom vlašću i pronašli su optimalno funkcionisanje vjerskih zajednica u socijalističkom sistemu. Zato su uglavnom imali afirmativan stav o socijalizmu. To su otvoreno saopštavali, a posebno prilikom održavanja najznačajnijih vjerskih svečanosti.

Tako je bilo prilikom svečanog otvaranja katoličke crkve Presvetog Srca Isusovog na Koniku u Titogradu 1969. godine gdje je prisustvovalo oko 1.500 ljudi.¹ Na crkvi su bile istaknute zastava SFRJ, zastava Crne Gore i papska zastava. Domaćin je bio nadbiskup barski i primas srpski dr Aleksandar Tokić, a svečanosti su prisustvovali mitropolit

¹ Državni arhiv Crne Gore (DACG), Republička komisija za vjerska pitanja – Podgorica (fond 411), kutija (k.) 25, Zabilješka o otvaranju katoličke crkve u Titogradu, 30. jun 1969. godine; Dragutin Papović, „Izgradnja katoličke crkve u Podgorici“, *Matica*, br. 65, proljeće 2016, str. 481–482.

crnogorsko-primorski Danilo Dajković sa dva sveštenika, i predsjednik Starješinstva Islamske zajednice u Crnoj Gori hadži hafiz Šukrija ef. Bakalović. Mitropolit crnogorsko-primorski Danilo je imao počasno mjesto u oltaru crkve. Otvaranju crkve je prisustvovao sekretar Republičke komisije za vjerska pitanja Božo Martinović i predstavnici Skupština Opština Titograda i Bara. Nadbiskup Tokić je istakao dobre odnose između crkve i države u Crnoj Gori, i poručio je da novopodignuta crkva nikad neće služiti nikakvom separatizmu niti šovinizmu. Izaslanik Svete Stolice Mario Kanja je naglasio da crkva u Titogradu treba da posluži bratstvu crnogorskog i albanskog naroda u Crnoj Gori. Ručak za zvanice je organizovan u hotelu „Podgorica“. Zdravicu je održao mitropolit Danilo koji je istakao tradicionalnu vjersku toleranciju u Crnoj Gori koja može poslužiti za primjer ne samo kod nas već i dalje. U istom smislu je govorio katolički sveštenik iz Kotora don Niko Luković, a besjedu je održao i hadži hafiz Šukrija ef. Bakalović.

Katolička crkva i njeni velikodostojnici u Crnoj Gori su ovom proslavom pokazali pozitivan odnos prema vlastima, Crnoj Gori, Jugoslaviji, socijalističkom sistemu, drugim vjerama i iznad svega poštovanje prema suštini svoje vjere. Gotovo identičan odnos prema socijalističkoj vlasti i sistemu je izrazio poglavar Islamske zajednice u Crnoj Gori hadži hafiz Šukrija ef. Bakalović, koji u jednom izvještaju iz 1975. godine navodi: „Ne treba nikada izgubiti iz vida da su pripadnici islama svih narodnosti baš u novoj socijalističkoj Jugoslaviji, samoupravnoj zajednici ravnopravnih naroda, došli do potpune ravnopravnosti sa ostalim narodima i narodnostima u našoj zemlji... Starješinstvo Islamske zajednice i ubuduće će nastojati da svoju saradnju sa narodnim vlastima razvija sa ostalim društveno-političkim organizacijama, radeći na učvršćivanju bratstva i jedinstva među našim narodima i narodnostima i na učvršćenju

naše samoupravne socijalističke zajednice Jugoslavije i naše uže domovine SR Crne Gore.“²

U ovome periodu vjerski velikodostojnici su imali uglavnom korektne, a neki i bliske odnose sa vlastima. To se najviše odnosilo na mitropolita crnogorsko-primorskog Danila. Mitropolit Danilo je krajem 1964. godine operisan u nikšićkoj bolnici. Tim povodom za njegovo zdravlje su se interesovali najviši crnogorski zvaničnici, među kojima i predsjednik Izvršnog vijeća SR Crne Gore Veselin Đuranović, koji je mitropolitu uputio pismo. Mitropolit je Đuranoviću odgovorio pismom u kome je naveo: „Gospodine predsjedniče, Primio sam Vaše pismo od 24. 12. 1964. u kome izražavate interesovanje o mom zdravlju poslije izvršene operacije u nikšićskoj bolnici. Mogu Vas uvjeriti, da je dr Drago Vukotić ljekar-urolog, koji je izvršio operaciju, uložio maksimum svoje volje i truda da mi bolijest olakša i da što prije napustim bolnicu. I ostalo osoblje bilo je prema meni vrlo pažljivo. Ovdje moram podvući pažnju predsjednika Skupštine opštine g. Velizara Perunovića, koji me je vrlo često posjećivao i sa svoje strane nastojao da mi bolovanje olakša. Isto tako i g. Dragiša Maksimović direktor „Željezare“ i g. Luka Koprivica sekretar Mjesnog komiteta (SKJ), a i mnogi drugi građani grada Nikšića. Ovim se zahvaljujem Vama g. predsjedniče i Izvršnom vijeću SR Crne Gore, na interesovanju za moje zdravlje i nagoviještenu uslugu u pogledu daljeg liječenja.“³ Ovakva briga i pažnja koju je socijalistička vlast ukazala mitropolitu Danilu ubjedljivo

² DACG, 411, k. 34, Izvještaj o radu Starješinstva Islamske zajednice SR Crne Gore od 5. XII 1973. do 1. IV 1975. godine, Titograd, 1. IV 1975; Dragutin Papović, „Islamska vjerska zajednica u Crnoj Gori 1965–1990“, *Matica*, br. 75, jesen 2018, str. 357.

³ DACG, 411, k. 19, Mitropolit crnogorsko-primorski Danilo – Predsjedniku Izvršnog vijeća SR Crne Gore, g. Veselinu Đuranoviću, Cetinje, 6. I 1965.

svjedoče i o karakteru odnosa i o tome da je mitropolit uvažavan kao da je bio visoki državni funkcioner. Mitropolit Danilo je cijenio i priznao takve relacije pa je 1968. godine naveo da u Crnoj Gori postoje dobri odnosi između države i crkve i dodao: „Ja uvijek ističem na svakom mjestu da u Crnoj Gori imam dobre odnose sa organima vlasti, do sada nijesam nikad imao nikakvih teškoća sem u pojedinim slučajevima sa nekim šefom mjesne kancelarije ili sl. Inače mogu samo da se pohvalim na odnose i postupke u Crnoj Gori“.⁴ Istom prilikom mitropolit je sekretaru Republičke vjerske komisije Božu Martinoviću saopštio: „Recite drugu Žarkoviću (Vidoju) da u mitropolitu crnogorskom ima prijatelja, iako se po nekim pitanjima ne slažem sa njim“.

Ovakav odnos mitropolita i crnogorskih funkcionera je pokvaren 1969. godine kada je crnogorska vlast odlučila da ukloni kapelu Karađorđevića sa Lovćena i da umjesto nje sagradi mauzolej u kome će počivati Njegoš. Uslijedila je oštra polemika između crnogorske vlasti i SPC, uključujući i mitropolita Danila koji je imao niz žustrih sastanaka sa predstavnicima crnogorske vlasti. Bilo je jasno da se tu najmanje radi o vjerskom, već o dominantno političkom i nacionalnom sukobu. Zato je crnogorska vlast prema SPC i mitropolitu bila beskompromisna. Bilo je žestokih javnih polemika i kampanja. Crnogorska vlast je čak razmišljala da pokrene smjenu mitropolita Danila, ali se ovo nije odrazilo na ostala vjerska prava koja su po Ustavu i zakonu pripadala SPC, odnosno Mitropoliji crnogorsko-primorskoj. Mitropolija je i dalje mogla da slobodno obavlja svoju vjersku funkciju.

Prilika da se to pokaže bila je proslava 300. godišnjice manastira Ostrog koja je, uz dozvolu i učešće predstavnika

⁴ DACG, 411, k. 24, Zabilješka o razgovoru sa mitropolitom crnogorsko-primorskim Danilom, Titograd, 29. IV 1968.

crnogorske vlasti, obavljena 12. maja 1971. godine.⁵ To se desilo upravo u periodu oštrog verbalnog i institucionalnog sukoba crnogorske vlasti i SPC, odnosno MCP, oko kapele i mauzoleja na Lovćenu. Proslavi je prisustvovao patrijarh German i 9 vladika, među kojima i mitropolit Danilo. Na proslavi je učestvovao veliki broj sveštenika i kaluđera iz čitave Jugoslavije, brojni profesori teologije među kojima: dekan Teološkog fakulteta dr Blagota Gardašević, profesor teologije dr Čedo Drašković, dekan Bogoslovije u Sremskim Karlovcima arhimandrit Milutin Stojadinović, rektor Bogoslovije u manastiru Krki Nikolaj Mrđa, urednik „Pravoslavlja“ Milisav Protić i protođakon Žunjić, šef kabineta patrijarha Germana. Proslavi su prisustvovali predstavnici drugih konfesija u Crnoj Gori: arcibiskup barski i primas srpski Aleksandar Tokić i predsjednik Starješinstva Islamske zajednice Šukrija ef. Bakalović. Proslavi je prema procjenama prisustvovalo oko 10.000 građana iz gotovo svih krajeva Jugoslavije. U Gornjem manastiru, u crkvi gdje su mošti svetog Vasilija, episkop raško-prizrenski Pavle je 12. maja obavio liturgiju, a potom je ispred manastira obavljena druga liturgija u kojoj je učestvovao patrijarh German uz asistenciju vladika i brojnog sveštenstva. Patrijarh je održao kratku besjedu o svetom Vasiliju i tom prilikom se ograničio na poštovanje prema svecu, ističući veliki kult koji svetac uživa kod crkve i vjernika, navodeći da je po uticaju odmah poslije kulta Sv. Save. Istakao je i da kult Sv. Vasilija poštuju katolici i muslimani. Tokom besjede patrijarh nije izlazio iz usko religioznih okvira. Patrijarh je u kasnijem razgovoru istakao da je manastir Ostrog drugi Sion (brežuljak u

⁵ DACG – 411, k. 29, Zabilješka o crkvenoj proslavi 300-te godišnjice smrti Vasilija Ostroškog, obavljena 12. maja 1971. godine u Gornjem i Donjem manastiru Ostrogu, Titograd, maj 1971; Dragutin Papović, „Odnosi Crne Gore i Srpske pravoslavne crkve tokom izgradnje Njegoševog mauzoleja“, *Matica*, br. 69, proljeće 2017, str. 254–255.

Jerusalimu na kojem je Davidov hram). Patrijarh je nakon crkvenog obreda dijelio vjernicima krstiće i tom prilikom se oko njega okupilo dosta naroda, a patrijarh je kasnije rekao: „Vi Crnogorci kad nekog mrzite hoćete da ga udavite, a isto tako i kad ga volite“. Među vjernicima je bilo katolika i muslimana.

Nakon ceremonijala u Gornjem manastiru, u crkvi Donjeg manastira je formalno otvoreno redovno godišnje zasijedanje Arhijerejskog sabora a njegov rad je nastavljen 14. maja u Beogradu. Pred Donjim manastirom je održana akademija koju je otvorio mitropolit Danilo. Predavanje o svetom Vasiliju Ostroškom je održao dr Čedo Drašković, koji je govorio o biografsko-istorijskom značaju svetog Vasilija Ostroškog, naglašavajući da on nije bio za unijatstvo. Naveo je da bi manastir Ostrog trebalo uvrstiti na međunarodnu listu spomenika kulture od osobite važnosti. U umjetničkom dijelu akademije izvedene su nekolike horske kompozicije od hora studenata teologije, dvije recitacije Alekse Šantića o Ostrogu, monolog igumana Stefana iz „Gorskog vijenca“ (izveo glumac Boro Begović iz Titograda) i crnogorska pjesma „Oj, Vrsuto“. Jedan guslar je ispjevao fragment iz narodne pjesme o manastiru Ostrog. Potom je organizovan ručak na kojem je bilo preko 200 zvanica. Za ručkom je mitropolit Danilo pozdravio patrijarha i goste. Prema ocjenama predstavnika vlasti, mitropolit je u zdravici bio odmjeren. Istakao je da jubilara proslava u Ostrogu nema ni nacionalni, ni kulturni, čak ni crkveno-religijski karakter, već samo dug crkve i vjernika prema Vasiliju Ostroškom kao svecu. Sekretar Republičke vjerske komisije Božo Martinović je sa par konvencionalnih rečenica pozdravio patrijarha i prisutne, i zahvalio se na gostoprimstvu. Patrijarh German je u zdravici govorio o značaju proslave, o kultu svetog Vasilija Ostroškog i odao je visoko priznanje mitropolitu Danilu, izjaviši da se proslava u Ostrogu gotovo poklapa sa 10-godišnjicom mitopolitova dolaska na čelo crnogorske eparhije,

da je dosta učinjeno na očuvanju i obnovi crkvenih objekata, osvježenju crkve i da su ti uspjesi postignuti zahvaljujući i razumijevanju vlasti. Patrijarh je napomenuo da je bilo i spornih pitanja, ali da ona nijesu nerješiva.

Nakon ručka u Ostrogu, patrijarh je sa episkopima otišao u Titograd, gdje su ga primili potpredsjednik Izvršnog vijeća dr Mijat Šuković i članovi Republičke vjerske komisije Vasilije Vukadinović i Božo Martinović. Uz patrijarha su bila petorica vladika, a među njima mitropolit Danilo, patrijarhov šef kabineta i urednik „Pravoslavlja“. Tokom razgovora nije postavljeno nijedno pitanje iz odnosa država-crkva. Patrijarh se interesovao o privrednom razvoju Crne Gore, odnosno o: Aluminijskom kombinatu, Bjelopavličkoj ravnici, kultivaciji Ćemovskog polja, o preduzećima „Radoje Dakić“ i „Obod“, o odnosima sa Albanijom i mogućnostima realizacije plana o isušivanju Skadarskog jezera, o turizmu i broju radnika u inostranstvu iz Crne Gore. Šuković je odgovarao na patrijarhova pitanja, i nakon sat razgovora patrijarh je istakao značaj susreta predstavnika crkve i države, razmjene mišljenja i rješavanja spornih pitanja, uz napomenu da sa malo obostrano dobre volje pitanja nijesu nerješiva. Šuković je odgovorio da je spreman da razgovara o svim pitanjima sa predstavnicima crkve kada se za to izrazi želja i potreba, što je patrijarh prihvatio i pozvao Šukovića da ga posjeti u Beogradu. Patrijarh je odsjeo u Titogradu u hotelu „Crna Gora“ a 13. maja se vratio u Beograd.

Odsustvo srdačnosti u razgovorima i činjenica da patrijarha nije primio crnogorski vrh, odnosno predsjednici Vlade i Skupštine, bili su jasan pokazatelj o zaoštrenosti odnosa. No, korektne poruke sa ove proslave su značajne ako se ima u vidu da se ovo dešavalo u jeku oštrog sukoba Crne Gore i SPC oko Njegoševog mauzoleja na Lovćenu. Iako je SPC bila uporna da ostane kapela, a crnogorska vlast je bila upornija i izgradila mauzolej, odnosi nijesu prekidani. Nije bilo osvete vlasti zbog

takvog stava crkve, o čemu svjedoči činjenica da je vlast dozvolila da se održi ova značajna svečanost u manastiru Ostrogu. Poslala je svog predstavnika na svečanost, a potom je srpski patrijarh primljen kod potpredsjednika crnogorske Vlade. S druge strane, ni SPC, odnosno Mitropolija crnogorsko-primorska nije ovu masovnu vjersku proslavu iskoristila da raspiruje političke i nacionalne strasti. Naprotiv. Patrijarh je odao priznanje crnogorskoj vlasti za doprinos uspjesima crkve u Crnoj Gori. Svečanost je obavljena u okviru Ustava i zakona, i u okviru najbolje vjerske i međukonfesionalne prakse i tradicije.

Sukob oko kapele i mauzoleja je bio oštar, ali se to nije bitnije odrazilo na zagarantovana vjerska prava i slobode Mitropolije crnogorsko-primorske. U jednom pismu Komisiji za vjerska pitanja SR Crne Gore iz oktobra 1973. godine mitropolit Danilo je naveo: „Prošlo je 12 godina kako smo došli na čelo Mitropolije crnogorsko-primorske, čije se područje osim jedne opštine (Pljevlja) poklapa sa teritorijom SR Crne Gre. Za sve to vrijeme, sa vrlo malim i neznatnim izuzecima, slobodno smo obavljali svoju dužnost kako Mi, tako i područno Nam sveštenstvo. U djelokrug naše dužnosti pored administrativno-sudskih poslova, brige o crkvama i manastirima, spada pravo i dužnost obilaska područne Nam eparhije, vršenja bogoslužjenja u crkvama i manastirima, i poučavanja vjernih propisima svoje vjere. Nijesmo zaboravili, da prilikom svake svoje besjede i pouke opomenemo vjerne na dužnosti i obaveze, koje imaju prema svojoj domovini i onima koji njome upravljaju držeći se sv. Pisma koje kaže: „Bogu Bogovo, a caru carevo“. Moramo naglasiti, da smo odnosom država – crkva i Narodnim vlastima u SRCG bili zadovoljni, iako nijesmo ni do danas regulisali sve imovinsko-pravne odnose u smislu Zakona o Agrarnoj reformi, raznim nacionalizacijama i eksproprijacijama. Takvo je stanje bilo sve do kraja 1969. godine, kada je postavljeno pitanje rušenja Lovćenske crkve. No i tada, ni crkva, ni Mi nijesmo

ničim promijenili svoju želju i nastojanje, da odnosi država – crkva ostanu i dalje dobri, kao što su do tada bili. Na drugoj strani nije se tako ni shvatilo ni postupilo, ali Mi nijesmo istom mjerom odgovorili, već nastavili i svoj rad i svoj odnos kao i ranije. Pitanje neslaganja crkve i mauzoleja prepustili smo redovnom sudu i pravdi“.⁶

Za realizaciju zvanične politike i interesa u odnosima država – crkva, i u nastojanju da Pravoslavna crkva i sveštenstvo imaju isključivo vjersku funkciju, značajnu ulogu je imao Savez udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore. Udruženje je osnovano 14. i 15. juna 1945. godine u Nikšiću i bilo je prvo sveštениčko udruženje koje je formirano u socijalističkoj Jugoslaviji. Okupljalo je gotovo sve pravoslavne sveštenike u Crnoj Gori. U Mitropolji crnogorsko-primorskoj je 1984. godine bilo 70 sveštenika i sveštenomonaħa, od kojih su 56 bili članovi Udruženja, a 14 van Udruženja. Od toga 4 nikada nijesu bili članovi Udruženja, a 10 je napustilo Udruženje ili su ih organi Udruženja izbrisali iz članstva jer nijesu ispunjavali uslove. Statutom Udruženja je bio predviđen program saradnje sa narodnim vlastima i društvenim organizacijama na svim nivoima i u punom međusobnom povjerenju. O istoriji, radu i ciljevima Udruženja, o odnosu sa državom i vlašću i, uopšte, o SPC u Crnoj Gori nakon 1945. godine najbolje je ukazao sekretar Udruženja proto Komnen Radusinović na XIV redovnoj Skupštini Udruženja koja je održana u oktobru 1984. godine u hotelu „Crna Gora“ u Titogradu.⁷ Toj Skupštini Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore prisustvovali su:

⁶ DACG – 411, k. 31, Pravoslavni mitropolit crnogorsko-primorski – Komisiji za vjerska pitanja pri Izvršnim vijeću SR Crne Gore, Cetinje, 19. X 1973.

⁷ DACG, 411, k. 40, Izvještaj o radu Saveza Udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore od 4. oktobra 1979. godine do 25. oktobra 1984. godine podnesen na Skupštini održanoj u Titogradu 25. oktobra 1984. godine.

mitropolit crnogorsko-primorski Danilo, predsjednik Starješinstva Islamske zajednice Crne Gore hadži Idris ef. Demirović i predstavnici Republičke konferencije SSRN Crne Gore, Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Udruženja pravoslavnog sveštenstva Jugoslavije i SR Srbije.

Radusinović je naveo da je Drugi svjetski rat donio veliko stradanje, da je zemlja opustošena, opljačkana i popaljena, da je sveštenički kadar prepolovljen, narod desetkovan, a crkve u većini razorene i uništene. Izjavio je da je u Crnoj Gori skoro polovina sveštenika sa svojim arhijerejem napustila zemlju i pošla sa okupatorom. To je bila jasna osuda politike mitropolita Joanikija Lipovca. S druge strane, Radusinović je ocijenio da je sveštenstvo koje je ostalo bilo duboko rodoljubivo i to u ogromnoj većini, ali je bilo obezglavljeno i bez ikakvih materijalnih sredstava za egzistenciju. Nakon rata, imperativ je bio pokrenuti sveštenstvo i da se crkva što prije izvede na liniju životne stvarnosti i nađe kontakt sa novom državom i novim društvom. Zadatak je bio da se Udruženje organizuje i da uspostavi odnose crkve sa državom. Radusinović je istakao da je to istovremeno značilo: „Otvoriti sveštenstvu oči da bolje sagleda novonastalu situaciju u kojoj crkva treba da se izjasni: prihvata li novu vlast, koja je donijela zemlji i narodu slobodu?“ Radusinović je naveo da su vlast i sveštenstvo pravilno shvatili ovaj izazov i naveo je: „Srećom u ovakvoj situaciji pobijedili su obostrano razumni, dobronamjerni i dalekovidni ljudi. Ljudi koji su imali sve kvalifikacije velikih narodnih vođa i pokreta za slobodu“. Radusinović je na ovaj način pozdravio trijumf socijalističke revolucije i narodnooslobodilačkog pokreta, a prihvatanje socijalističke vlasti i uključivanje crkve u novi poredak ocijenio je kao razumnu i dobronamjernu odluku sveštenstva.

Zahvaljujući takvoj politici Udruženja i ogromne većine pravoslavnog sveštenstva, Udruženje se izborilo za poboljšanje

materijalnog obezbjeđenja velikog broja sveštenečkih udovica i siročadi i iznemoglih sveštenika. Kao rezultat toga, Udruženje je uspjelo da izdejstvuje Ugovor o socijalnom osiguranju sveštenika. Prema tvrdnjama Radusinovića socijalistička vlast je Udruženju, od njegovog obnavljanja u Nikšiću 1945. godine, poklonila punu pažnju i odmah pružila moralnu i materijalnu pomoć rodoljubivom udruženom sveštenstvu. Ta pomoć vlasti Udruženju bila je konstantna u manjoj ili većoj mjeri zavisno od ekonomske moći društvene zajednice. On je izjavio da je udruženo sveštenstvo svojim radom, stavom i saradnjom na planu obnove i izgradnje zemlje našlo svoje društveno mjesto. Smatrao je da su državno zakonodavstvo, ustavi i razni republički zakoni i propisi, sve više i bolje regulisali položaj sveštenika kao članova društvene zajednice i služitelja crkve i oltara. Naveo je da su u svim raspravama oko donošenja Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica nadležni organi sa puno pažnje saslušali glas udruženog sveštenstva i da su mnoge primjedbe bile dobro i pravilno prihvaćene i time je status sveštenstva iz godine u godinu povoljnije rješavan. Potvrdu da je to bio ispravan put Radusinović je našao u izjavama najodgovornijih ljudi u Crnoj Gori koji su kreirali politiku društva prema vjerskim zajednicama i koji su više puta izrekli objektivne ocjene i priznanja Udruženju za doprinos u uređivanju odnosa između države, crkve i crkvene hijerarhije. Radusinović je izjavio da nije bilo ni lako ni popularno od 1945. godine probijati barijere nesporazuma i predrasuda s obzirom na novi karakter vlasti i političkih snaga koje su izvele nove i dalekosežne promjene u društvu. Uprkos tim teškoćama, Udruženje je bilo prisutno u društvenoj stvarnosti i imalo je program rada. Zato je Radusinović poručio: „Život nas pokreće da budemo aktuelni i kreativno prisutni u životu crkve i društva kome pripadamo“.

Udruženje je istovremeno ostvarivalo svoju glavnu devizu: služenje crkvi i otadžbini. Radusinović je naveo da će

Udruženje i dalje raditi za što korektnije odnose po principu – slobodna crkva u slobodnoj državi, jer je smatrao da samo saradnja i normalizacija odnosa crkve i države daje mogućnost napretka crkve i realizacije njene jevanđeljske misije u savremenim tokovima razvoja savremene samouprave stvarnosti. Ovakvim ocjenama Radusinović je, u stvari, naveo da socijalistička vlast nije progonila crkvu ni sveštenike. Radusinović je direktno naveo da sveštenici imaju slobodu u socijalističkom sistemu. Izjavio je: „Slobodno obavljamo svoje društveno-staleške poslove, kao i svoju sveštenopastirsku djelatnost u okvirima zakonskih propisa“. Radusinović je pri tome slobodno izrazio pripadnost Udruženja Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Izjavio je da Udruženje gaji veliku ljubav prema Svetosavskoj crkvi.

Zbog zapaženog konstruktivnog rada Udruženja, Predsjedništvo SFRJ je 1982. godine odlikovalo 12 sveštenika i sveštenomonaha pravoslavne crkve u Crnoj Gori, a odlikovanja je uručio predsjednik Komisije za odnose sa vjerskim zajednicama u Crnoj Gori Veselin R. Đuranović u prisustvu mitropolita Danila, predstavnika društveno-političkih organizacija Crne Gore. Tom prilikom su uručena priznanja i sveštenicima katoličke i muslimanske vjeroispovijesti. U ime nagrađenih zahvalio se protojerej Veselin Čukvas, dugogodišnji predsjednik Saveza udruženja, a 1984. godine Čukvas je bio predsjednik Saveza udruženog pravoslavnog sveštenstva Jugoslavije i član Savjeta SR Crne Gore. Naglasio je da će sveštenstvo Crne Gore i dalje ići postavljenim putem saradnje sa predstavnicima društvenog života, i da drugog puta ne može i ne smije biti.

Gost na ovoj Skupštini Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva bio je predsjednik Starješinstva Islamske zajednice hadži Idris ef. Demirović. Demirović je u ime Udruženja muslimanskog sveštenstva (Ilmije) u SR Crnoj Gori izjavio da je počastvovan pozivom da prisustvuje ovoj Skupštini i poželio

je mnogo uspjeha u radu za dobro Udruženja, crkve i cijele zajednice.⁸ Pored ovih protokolarnih i uobičajenih pozdrava, Demirović je ukazao na značaj međuvjerske saradnje i poštovanja, na značaj bratstva i jedinstva i na mjesto i ulogu religije u društvu. Tom prilikom je poslao poruke koje su ukazale na suštinu hrišćanstva, islama, ekumenizma i humanizma. Demirović je izjavio: „Smatram posebno važnim ovdje, pred ovim cijenjenim skupom, izraziti naše iskreno zadovoljstvo za razvoj bratske saradnje između naših udruženja i vjerskih zajednica na ovom našem tlu koja može poslužiti kao primjer međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Ovakvi odnosi i saradnja su imperativ našeg zajedničkog življenja i opštedruštvenih stremljenja koja počivaju na principima bratstva i jedinstva, a to je imperativ Jevanđelja, Kur’ana i svih božijih poslanika.“ Idrizović je naveo da je u istoriji ovih religija bilo i uskogrudosti, vjerske isključivosti, pa čak i konfrontacija, ali je tvrdio da za to nije bilo nikakvog osnova ni opravdanja u vjerskim učenjima. Naglasio je da hrišćanstvo propovijeda ljubav, čak i prema neprijateljima, i citirao je Jevanđelje: „Ljubite neprijatelje svoje, blagosiljajte one koji vas kunu, činite dobro onima koji vas mrze i molite se Bogu za one koji vas gone...“ (MT 5,6). Naveo je i da islam takođe izričito traži ljubav i poštovanje ljudskog života i dostojanstva, svačijeg vjerovanja i uvjerenja („Ljude smo stvorili dostojanstvenim“, „Vama vaše, a meni moje vjerovanje“, „Nema prisilja u vjeri“ – riječi su iz Kur’ana). Demirović je istakao da je Muhamed a.s. upozoravao: „Krv jednog muslimana vrijedi koliko i krv drugog“. Demirović je ukazao i na važan događaj iz života Muhameda a.s. kada se preselio iz Meke u Medinu, osnovao zajednicu i postao šef države. Tada mu je došla jedna hrišćanska

⁸ DACG, 411, k. 40, Pozdravni govor ef. Demirovića na Skupštini udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore održane u hotelu „Crna Gora“, 25. X 1984. godine.

delegacija iz arabijske provincije Nedžran, sa episkopom Ebul Harisom na čelu na razgovor o onome što je Kur'anom objavljeno. Nakon povratka Ebul Harisa u svoje mjesto Muhamed a.s. mu je poslao ovo pismo: „U ime Boga milostivog samilosnog! Od poslanika Muhameda Episkopu Ebul Harisu, episkopima Nedžrana, onima što ih slijede i monasima njihovim: Njihovo je sve što se nalazi u rukama njihovim, bilo toga malo ili mnogo, njihove crkve, kapelice i samostani, njima zaštita Božija, njegova poslanika. Nijedan episkop neće biti premješten iz svog sjedišta, nijedan monah iz svog samostana, nijedan sveštenik iz svoje parohije. Nijedno od njihovih prava i ovlašćenja neće biti izmijenjeno ili otuđeno ili bilo koja stvar i običaj na koji su navikli. O ovome je osigurana vječita zaštita Božja i njegova poslanika – sve dok se budu iskreno ponašali i djelovali u skladu sa svojim zadacima. Oni neće biti podvrgnuti pritisku i nasilju, niti će sami biti nasilnici“. Demirović je naveo da ove riječi nijesu bile samo deklarativne, već i pravno praktične. Izjavio je da je Bog htio da se razlikujemo u vjerovanjima i uvjerenjima, ali da Bog voli i traži da se međusobno volimo i poštujemo kao braća, i da ko voli živi duže i srećnije. Demirović je svojom vjerskom i patriotskom dužnošću smatrao da se ove temeljne vrijednosti stalno usađuju i njeguju u srcima i svijesti vjernika i da se na taj način potvrđuju svoja vjerovanja. Na kraju je naveo: „Boli našeg društva su i naši boli“. Izjavio je da Udruženju želi uspjeh u radu „jer će i nas vaši uspjesi radovati, jer su to uspjesi naše braće po Bogu i domovini“.

Ovakvi vjerski skupovi i svečanosti na kojima su se susretali velikodostojnici najuticajnijih vjerskih zajednica bili su česti u Crnoj Gori. Na njima su potvrđivani principi iskrene međuvjerske saradnje i poštovanja, bratskih odnosa, dobre saradnje sa državom i vlastima i poštovanja bratstva i jedinstva – temeljnog načela socijalističkog društva Crne Gore i

Jugoslavije. Pri tome, vjerski poglavari nijesu istakli gotovo ni jednu značajniju zamjerku prema socijalističkim vlastima. O tome svjedoči i svečanost koja je organizovana povodom završetka radova na premještanju manastira Piva u septembru 1982. godine. Svečanosti su, pored srpskog patrijarha Germana i mitropolita Danila, prisustovali barski nadbiskup Petar Perkolić i predsjednik Starješinstva Islamske zajednice u Crnoj Gori hadži Idris Demirović. Nadbiskup Perkolić je naveo: „Prijatna mi je dužnost da u svoje ime i u ime svojeg kolege, kotorskog biskupa preuzvišenog gospodina dr Marka Perića pozdravljam sve ovdje prisutne i da ujedno izrazim svoje zadovoljstvo da se kao predstavnik Katoličke crkve u Crnoj Gori nalazimo u društvu velikodostojnika Srpske pravoslavne crkve na čelu sa Njegovom Svetošću patrijarhom g. Germanom, kao i uglednih osoba iz društveno-političkog i kulturnog područja Republike. Najljubaznije se zahvaljujemo Preosveštenom gospodinu Mitropolitu crnogorsko-primorskom gospodinu Danilu što nas je počastio pozivom da prisustvujemo po drugi put sagrađenom manastiru Piva, da promatramo njegovu ljepotu, da se divimo jednom srećno završenom poduhvatu izmještanjem jednog tako značajnog objekta, poduhvata, koji će ostati zabilježen kao svjedočanstvo što su sve naši ljudi sposobni, a ovo što su uradili svjetskog je značaja i odjeka. Današnji čin osveštanja vjerski je čin kojim se ovaj objekat posvećuje i ponovo osposobljava za vjerske svrhe u prvom redu za bogoslužjenje, radi čega je ono i bilo sagrađeno. Makar on bio i kulturno-istorijski spomenik, on je i vjerski objekat, posvećeno mjesto, ima svoju posebnu dimenziju i vrijednost, pa prema tome, zaslužuje posebnu pažnju i obzir. Meni i mojem kolegi po prvi put se pružila prilika da vidimo Pivski manastir, njegovo bogatstvo, njegov ambijent i da se svemu tome divimo. Razgledajući ovaj i ovakav objekat čovjek doživljava vjekove, doživljava prošlost i sadašnjost, očevidac je

jedne bogate baštine, ponos ovog podneblja a i dostojno udivljenja i drugih naroda, koji su imali sretniju prošlost od nas ovdje, pa su mogli graditi, slikati, vajati u slobodi i nezavisnosti u povoljnijim uslovima. No, unatoč tome i mi ovdje, na nemirnom ali ponosnom Balkanu imamo se čime dičiti, jer su i naši narodi bili sposobni izvesti ovakva i slična djela po kojima možemo ponosna čela stati uz bok kulturnim narodima. Čestitam sestrinskoj Pravoslavnoj crkvi na bogatoj baštini sačuvanoj kroz vjekove. Čestitam na ovom svjedočanstvu vjere u Boga i ljubav i prema svome narodu. Oni koji su gradili ovakva djela i održavali ih kroz vjekove – to dvoje nisu dijelili. Manastiri su bili žarišta vjere, ali i kulture i domoljublja. I u uslovima teškim i nepovoljnim oni nemaju samo svoju materijalnu i istorijsku vrijednost nego i duhovnu. Radujemo se da je ovaj spomenik vjere i kulture sačuvan u svojoj originalnosti budućim pokoljenima po prenošenju sa stare na novu lokaciju zahvaljujući poduhvatu radnika, inženjera i umjetnika angažovanih od strane Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore. Osoblju koje je ovaj zahvat ostvarilo treba čestitati ne samo na sretno i uspješno završenom poslu, nego i na smjelosti i hrabrosti da se prihvati ovog nimalo lakog posla, posla punog odgovornosti. I prema prošlosti i prema sadašnjosti, i prema društvu i prema Crkvi. Samo društvo, tj. vlasti koje su potpomogle i poduprle ovaj zahvat dali su dokaz uvažavanja ovakvih vrijednosti, dali dokaz saradnje sa crkvenim porukama. Sve je to pozitivno, konstruktivno i ohrabrujuće. Makar se u ovom slučaju radilo o objektu SPC, mi, predstavnici Katoličke crkve, tome se veoma radujemo, jer dobro je uvijek dobro bez obzira ko ga čini, kom je namijenjeno i ko ga uživa. Neka dobra bude sve više i više! Uvijek i posvuda! Kao vjerska osoba a u vezi sadašnjem slavlju dodaću: Bogu na čast i narodu na korist! Želim završiti ovo mojih pozdravnih par riječi riječima Sv. Pisma – a i dolikuje – riječi su iz knjige

Hageja povodom druge gradnje jerusalimskog hrama pod Zarubabelom. Tu piše: 'Moje je zlato, moje je srebro – riječ je Gospoda nad vojskama. Slava ovog drugog doma biće veća nego prošloga – riječ je Gospoda nad vojskama i na ovom ću mjestu dati mir – riječ je Gospoda nad vojskama.' Ove riječi se mogu primijeniti i na ovaj hram. Neka bude stoga ovaj drugi slavniji od prvoga i neka ovo mjesto bude mjesto mira! U to ime kličem svima: Živjeli!⁹

Međuvjersko poštovanje i saradnju, kao i zadovoljstvo odnosima sa vlastima i položajem vjernika u socijalističkom sistemu istakao je i poglavar Islamske zajednice hadži Idris ef. Demirović.¹⁰ Izjavio je: „Vaša Svetosti, Gospodo, Čini mi posebno zadovoljstvo što mi se ukazala prilika da u ime Starješinstva i pripadnika Islamske zajednice u SR Crnoj Gori i u svoje ime pozdravim Njegovu Svetost Patrijarha SPC g. Germana i ovaj cenjeni skup. Ujedno koristim priliku da izrazim zahvalnost Nj. Pr. pravoslavanom mitropolitu crnogorsko-primorskom g. Danilu što nam je svojim pozivom omogućio da budemo počašćeni učešćem u ovom Vašem slavlju. Iskreno čestitamo Pravoslavnoj crkvi ovo slavlje povodom osvećenja manastira Pive u kojem će se, od danas, veličati svevišnji Bog, kao i prije, do njegovog izmještanja radi izgradnje hidroelektrane Piva. Ova današnja svečanost predstavlja sjajno svjedočenje o vjeri u Boga, međusobnoj ljubavi, vremenu i društvu u kojemu živimo. Dijelimo zajedno sa vama radost ove veličanstvene svečanosti, jer je to radost naše braće po Bogu i domovini. Vjera u Boga u sudnji dan nalaže nam da se međusobno volimo i živimo kao braća. Nemoguće je vjerovati u

⁹ DACG, 411, k. 39, Govor nadbiskupa barskog Petra Perkolića u manastiru Piva.

¹⁰ DACG, 411, k. 39, Pozdravna reč imama Hadži Idrisa ef. Demirovića predsjednika Starješinstva Islamske zajednice u Crnoj Gori na ručku u manastiru Pivi.

Boga za stvoritelja svih ljudi a sa njima ne živeti kao sa braćom. ‘Nije pravi vjernik onaj koji ne želi drugom ono što želi sebi’ – poruka je Muhameda a.s. Drago mi je što ovdje mogu istaći da je bratska saradnja između Islamske zajednice, Pravoslavne i Katoličke crkve u Crnoj Gori takva da može poslužiti kao primjer međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Primjera ovakve saradnje ima mnogo i na svim nivoima. U ovakvoj bratskoj saradnji normalno je što se naši nerijetko međusobno pomažu, pomažu u podizanju džamija i crkava i zajednički proslavljaju njihova otvaranja. Međusobno se posjećuju prilikom vjerskih praznika i zajednički se opraštaju od svojih prijatelja na grobu. Zajednički dijele dobro i zlo. Mi ćemo i dalje nastaviti i razvijati takvu saradnju, bratsku ljubav i međusobnu solidarnost među svim ljudima. Ovo je imperativ Kur’ana. I ne samo Kur’ana. Smijem tvrditi da on čini suštinu svih objava i svih svetih knjiga. Svi Božji poslanici su podjednako tražili ljubav i bratsku slogu među ljudima. Ovaj je imperativ i našeg zajedničkog življenja i svih opštedruštvenih stremljenja koja počivaju na principima bratstva i jedinstva. Vjernici mogu biti sretni što se na ovim principima izgrađuje naše društvo i tome dati svoj puni doprinos, vršeći na taj način svoju vjersku i patriotsku dužnost. Svaki grijeh prema društvu koje je omogućilo svojim članovima slobodu, rad i vjersku aktivnost, istodobno je grijeh prema Islamu. Čovječanstvu je danas više nego ikada potrebna međusobna ljubav, razumijevanje i solidarnost. U tome vjera može i treba dati svoj puni doprinos. Vjera i vjernici u tome potvrđuju i opravdavaju svoje postojanje. Muhamed a.s. kaže: ‘Najbolji od svih ljudi je onaj koji najviše koristi ljudima’. Molim Boga da i ovaj Božji hram u miru i slobodi služi Bogu i ljudima do sudnjega dana.“

Predstavnici vlasti i vjerski poglavari su do kraja socijalističkog sistema promovisali dobru saradnju države i vjerskih zajednica, kao i međuvjerski sklad. Bili su svjesni

činjenice da je takvo postupanje od presudnog značaja za mir, stabilnost, progres i sreću svakoga u Crnoj Gori, i da su za takvo stanje jednako zaslužni socijalistička vlast i oni. Vjerski velikodostojnici su uzvišenim govorima na međuvjerskim svečanostima i uopšte u javnosti tokom cijelog socijalističkog perioda promovisali nabolje vrijednosti svoje vjere, a pri tome su poštovali vlast i vjersku slobodu koju im je omogućio socijalsitički sistem. To su istovremeno bile i najbolje vjerske pouke, jer su u njima isticali najznačajniji i najhumaniji citati iz glavnih vjerskih knjiga. Vjerski poglavari su koristili ustavom i zakonom zagarantovane vjerske slobode, i nastojali su da se vjerske zajednice i vjere koje su zastupali ne zloupotrijebe u političke svrhe. I predstavnici socijalističke vlasti su se uglavnom korektno odnosili prema vjerskim velikodostojnicima i javno su isticali zasluge vjerskih zajednica.

O karakteru stava vlasti prema vjerskim zajednicama svjedoči govor sekretara Republičke vjerske komisije Vukosava Dobrilovića koji je na svečanosti otvaranja džamije u Veljem Selu u Baru 16. 07. 1989. godine izjavio: „Sama izgradnja ovakvih objekata izričito govori o uspješnom ostvarivanju vjerskih prava i sloboda, koja su u našoj zemlji izdignuta na nivo ustavnih opredjeljenja. I u ovim vremenima, koja, kao što svi znamo i osjećamo, nijesu nimalo laka, mi moramo sve učiniti, da se očuvaju slobode savjesti i vjeroispovijesti i da se zaštititi ustavno pravo svakoga čovjeka, da se na nivou sopstvenih ubjeđenja slobodno opredjeljuje oko pogleda na svijet i pripadnosti vjerskim zajednicama. Nadam se da dijelim vaše mišljenje, ako kažem da postojanje različitih vjerskih zajednica u našoj zemlji pa i u sredini gdje se danas nalazimo nije prepreka, nego, šta više, i podstrek međuljudske saradnje. Čini mi se da to potvrđuje naša istorija, kako starija tako i novija. Kada smo u velikim iskušenjima vremena bili zajedno, zajedno smo i dobijali, kada smo se god međusobno suprotstavljali i

svađali svi smo gubili. Mislim da su ova istorijska iskustva i pouke baš danas od posebnog značaja. Svi mi, bez obzira na pogled na svijet i pripadnosti vjerskim zajednicama pripadamo istom društvu i sudbina toga društva naša je zajednička sudbina. Osjećao sam za dužnost da ovo kažem, jer u ovim teškim trenucima nažalost i na strani ateista i na strani vjernika ima pojedinaca, koji tu istinu zaboravljaju. Dozvolite da i ovoga puta konstatujem da se u SR Crnoj Gori odnosi republičkih organa i Islamske zajednice već decenijama uspješno razvijaju i obogaćuju na naše obostrano zadovoljstvo. Republička komisija će i u svom daljem radu doprinositi takvom razvoju i saradnji. Rezultati ove saradnje su nesporni. Zajedničkim nastojanjima postigli smo vidne uspjehe u obnavljanju kulturno-istorijskih spomenika koji zaslužuju divljenje. Ti spomenici u svojoj ljepoti, u svom sjaju već otpočетка nose odlike starine u koje su utkane odlike mladalačke svježine, koje su imale prvog dana. Rekao bi čovjek da se u tim djelima vije miris vječna cvijeća i da u njima živi duša koja nikad ne stari kako reče Plutarh. Sve nas to obavezuje da ih sačuvamo i ostavimo generacijama i generacijama. Zajedničkim naporima smo uspijevali da se urbanističkim planovima naselja riješe pitanja lokacije vjerskih objekata. Doprinosili smo uspješnom razjašnjavanju imovinsko-pravnih problema i drugih pitanja značajnih za rad i položaj ove vjerske zajednice. Želim posebno da istaknem uspješnu saradnju ove Komisije sa Starješinstvom Islamske zajednice u SR Crnoj Gori a naročito sa njegovim predsjednikom gospodinom Idrisom Demirovićem. Posebno mi je drago što vidim da ovoj današnjoj svečanosti prisustvuju i predstavnici drugih konfesija, što takođe svjedoči o duhu međukonfesionalne saradnje i što zaslužuje podršku svih nas. Ovo ističem što ovakva saradnja doprinosi ne samo međuvjerskim nego i međunacionalnim odnosima u pravcu razvijanja jačanja bratstva i jedinstva, kao velike tekovine naše revolucije. Gospodine predsjedniče,

gospodo i gospođe, drugarice i drugovi, neka i ova današnja svečanost i ovaj objekat za koji je vezana, doprinese saradnji među ljudima na stvaranju dobrih djela bez ikakva licemjerstva, jer štaviše i vjera u Boga koja se ne potvrđuje dobrim djelima predstavlja lažnu licemjernu i praznu frazu.“¹¹

O tome kako su se vlast i organi SR Crne Gore odnosili prema vjerskim zajednicama i prema religiji može se zaključiti i na osnovu činjenice da je SR Crna Gora do 1990. godine uložila velika budžetska sredstva u obnovu sakralnih objekata koji su oštećeni ili uništeni u zemljotresu 1979. godine. Prema zvaničnim podacima tada je stradalo 626 vjerskih objekata, od čega lakše 320, djelimično 194, a 112 je potpuno uništeno.¹² Do 1990. godine je, prema nepotpunim podacima Republičkog fonda za obnovu i izgradnju područja postradalog od katastrofalnog zemljotresa, obnovljen 241 vjerski objekat, među kojima i veliki broj kulturno-istorijskih spomenika (Cetinjski manastir, manastir Savina, Morački manastir). Obnova je započeta na još 47 vjerskih objekata. Svi značajni i veći vjerski objekti su obnovljeni sredstvima društvene zajednice preko Republičkog fonda, a manji vjerski objekti (pretežno seoske crkve) obnovljeni su samodoprinosom građana i učešćem opštinskih Samoupravnih interesnih zajednica za kulturu.

Ovakvo dominantno djelovanje vlasti, crkve, vjerskih zajednica, vjerskih poglavara, sveštenika, vjerskih službenika i vjernika u periodu socijalizma nije bilo rezultat ni pritiska, ni straha, ni oportunizma, već najvećim dijelom iskrenog nastojanja da se vjerske zajednice i religija integrišu u socijalističko društvo, da istovremeno služe vjeri i otadžbini, da grade i čuvaju odlične međuvjerske odnose i da ne dozvole da

¹¹ DACG, 411, k. 43, Pozdravni govor V. Dobrilovića na otvaranju džamije u Veljem Selu – Bar, 16. VII 1989.

¹² DACG, 411, k. 43, Saziv za sjednicu Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 17. VII 1990.

se vjera zloupotrijebi u političke ili nacionalističke svrhe. Da je to bilo iskreno i da su vjerski poglavari u socijalističkoj Crnoj Gori bili slobodni u vršenju svoje vjerske funkcije potvrđuju izjave i djelovanje ovih vjerskih poglavara nakon što je u Crnoj Gori promijenjena vlast 1989. godine, odnosno nakon kraja socijalističkog poretka. Tako je u jednom od svojih posljednjih javnih obraćanja mitropolit crnogorsko-primorski Danilo za Božić 1990. godine u intervjuu datom *Pobjedi* s poštovanjem govorio o prethodnoj socijalističkoj vlasti.¹³ Naveo je da je ta vlast imala i dobre rezultate. On je izjavio da su odnosi između crkve i države bili korektni i dobri, i da je svake godine od političara dobijao čestitke sa željama da odnosi između vjerskih zajednica budu dobri i pravdoljubivi. Naveo je da je samo jednom imao ozbiljnijih problema i to oko izgradnje Mauzoleja na Lovćenu, jer je smatrao da je trebalo poštovati Njegoševu prvobitnu želju. Mitropolit Danilo je smatrao da je Crna Gora primjer za dobre odnose između konfesija i da u tome Crna Gora može poslužiti kao škola drugima. Naveo je: „U Crnoj Gori žive pripadnici raznih vjera i vjeroispovijesti, i mnogi bi očekivali probleme. Ali, ja vam mogu reći da su odnosi između konfesija na dostojnoj visini. Oni su to i do sada bili. Ako bi neko htio da se uči kako se odnose konfesija jedna prema drugoj onda bi trebalo da dođe u Crnu Goru. Ima nesporazuma među ljudima, jer u životu se i to događa, ali ono što je važno – oni nijesu podsticani religijom. Već odavno u brakove ulaze ljudi različitih vjeroispovijesti i žive uzorno. Ne znam da se brakovi razvode zbog religijske netrpeljivosti. Ljudi treba da žive u slozi“.

I poglavar Islamske zajednice, hadži Idris ef. Demirović je imao gotovo identično i veoma primjereno i odgovorno djelovanje prije i nakon promjene vlasti i sistema u Crnoj Gori 1989. godine. Idrizović je tada bio i predsjednik Vrhovnog sabora Islamske zajednice u Jugoslaviji. Kako je tada vidio

¹³ „Graditi kult ljubavi“, *Pobjeda*, 7. I 1990, str. 4.

društvenu ulogu vjere najbolje je pokazao kada je povodom sukoba na Kosovu i političke krize u Jugoslaviji početkom feburara 1990. godine uputio javni proglas u kome je naveo: „Dragi vjernici! Težak je ovaj trenutak. Prolijeva se bratska krv u našoj domovini. Kidaju se osnovne niti koje nas vežu. Prizori su to straha djece koji ih lišava svojih radosti u roditeljskom domu. Ovo što se danas događa suprotno je uzvišenoj misiji čovjeka koju mu je Bog odredio. On je stvorio čovjeka kao najuzvišenije stvorenje i stavio mu na raspolaganje sve što je na nebesima i na zemlji. Obdario ga je razumom. Učinio je njegov život, čast, dom i imetak neprikosnovenim. Zabranio mu je sijanje smutnje, prolijevanje krvi, rušenje čovjeka – te Božje građevine, kako reče Muhamed a.s.: ‘Ovaj čovjek je Božja građevina. Proklet bio onaj koji tu građevinu ruši’. Ovi uzvišeni principi i poruke, date ljudima, su koliko vjerske, toliko ljudske i opštecivilizacijske. Njih smo nasljeđivali i razvijali u našim domovima u svijetloj tradiciji naroda koji je uvijek znao da cijeni svoju i tuđu čast i dostojanstvo. Braćo draga, u naše doba ne može biti mira da nije častan. Ne može biti bratskog krvoprolića da nije nečasno. Nema nijednog među nama svima u našoj domovini kome sadašnji trenutak ne bi imao nešto važno da kaže: Zapamtite, svi putevi naše buduće sudbine, ma koliko različiti bili, spajaju se u jedno – da se kao ljudi poštujemo i cijenimo. Mir i sreća su nedjeljivi. Ako ih želimo za sebe, treba da ih želimo i za sve one koji svoja vjerovanja drugačije ispoljavaju, kao i one koji imaju drugačiji pogled na svijet. Ako ih tražimo samo za sebe, ni mir ni sreća nam nikada neće biti dodijeljeni. Dajmo ih našoj braći danas, da bi nam bili vraćeni odmah. Nužno je u ovom času da se vratimo razumu i da bratski pružimo ruku jedan drugome na Kosovu i u cijeloj našoj domovini. Manimo se bratskih sukoba, jer u njima uvijek strada i vjernik i čovjek. Umjesto toga, stvarajmo uslove međusobnog razumijevanja kako bi u zajedništvu, slozi i uzajamnom

poštovanju izgrađivali sretniji život, jednako sretan i pravedan za sve i na Kosovu i u zemlji. Braćo! Sjetite se ove Kur'anske poruke: 'Vjernici svrstavaju se svi na strani mira!'¹⁴

Iako položaj vjerskih zajednica u socijalističkom sistemu nije bio idealan i iako je bilo problema, izjave i djelovanje vjerskih poglavara u SR Crnoj Gori svjedoče da oni socijalistički sistem i vlast nijesu smatrali neprijateljskim ili progoniteljskim. Naprotiv, u tome sistemu bila su precizno definisana ustavna i zakonska prava i slobode vjerskih zajednica. Zabrana je postojala samo za zloupotrebu vjere u političke svrhe, a naročito u pogledu širenja međuvjerske i međunacionalne mržnje. No, ta zabrana nije značila ograničavanje vjerskih sloboda. Ta zabrana je štitila ne samo suštinu socijalističkog poretka, nego je jednako štitila i vjerske zajednice od pogubnih uticaja iz politike i nacionalističkih ideologija. U socijalističkom periodu, vjerske zajednice i vjerski poglavari su se isključivo bavili vjerskim poslovima, i pri tome su promovisali međuvjersku saradnju, patriotizam, zajednički i bratski mir, sreću i blagostanje. Zahvaljujući takvom djelovanju vjerske zajednice u periodu socijalizma su bile najbliže svom izvornom značenju. Zato je tada bilo i najviše iskrenih i časnih vjernika. Nesumnjivo je da su u ovome periodu vjerski poglavari dali ogroman doprinos jačanju tradicionalno dobrih međuvjerskih i međunacionalnih odnosa u Crnoj Gori.

Nakon socijalističkog sistema, vjerske zajednice su same sebi dale pravo i slobodu da se mogu baviti i politikom, i to bez odgovornosti. To se može tumačiti i kao širenje slobode vjerskih zajednica, ali je suština u tome da je povratak i ulazak u oblast politike i nacionalizma nanio očiglednu i višestruku štetu i njima i društvu. Ako se uporede socijalistički i postsocijalistički period, suštinska razlika je u tome da su se u socijalizmu vjerske

¹⁴ DACG, 411, k. 43, Proglas hadži Idrisa Demirovića, Titograd, 2. 02. 1990.

zajednice i poglavari bavili isključivo vjerskim poslom, da su bili odgovorniji, humaniji i tolerantiji, i da su zajedno sa vlastima čuvali vjeru od uticaja politike i politiku od uticaja vjere. Nakon socijalističkog perioda, a naročito od početka XXI vijeka jasna je tendencija da vjera postaje politika, i da se dešavaju mnoge devijacije u vjerskim zajednicama i u nastupima vjerskih poglavara. Takve pojave nijesu bile moguće u socijalističkom sistemu i bile su neprihvatljive za tadašnje vjerske poglavare u Crnoj Gori. Sigurno je i da je to jedan od razloga zašto danas neki vjerski poglavari uvredljivo i netačno govore o socijalizmu. Podsjećanje na taj period svjedoči o tome koliko su danas neki vjerski poglavari udaljeni od suštine svoje funkcije, i koliko su odmakli u zloupotrebi vjerskih zajednica, religije i vjernika u političke i druge interesne svrhe.